

ВІДГУК

офіційного опонента доктора політичних наук, доцента
Пояркової Тетяни Костянтинівни
на дисертацію Шумського Леоніда Миколайовича
«Концептуалізація правової держави у політичній теорії Карла Шмітта»,
подану на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук
за спеціальністю 23.00.01 – теорія та історія політичної науки

Актуальність дослідження «Концептуалізація правової держави у політичній теорії Карла Шмітта» зумовлюється тим, що розгляд творчості певного науковця крізь призму історичних подій та еволюції наукових поглядів із конкретної проблеми, теми або галузі (дисципліни) сприяє не тільки збагаченню політичної науки взагалі, а й, зокрема, подоланню «родових плям» в українській політичній думці, спричинених надшвидким (часто некритичним) засвоєнням надбань світової політичної науки. Використання в назві дисертаційного дослідження поняття «концептуалізація» так само вказує на надзвичайну сучасність наукової роботи, оскільки одним зі значень вказаного поняття є виокремлення взаємозумовленості об'єктів дослідження, на підставі яких продукуються гіпотези про їхню природу та характер взаємозв'язків.

На нашу думку, саме в таких рамках уможливлується творення орієнтирів, виходячи із яких можна оцінювати сучасний політичний процес в Україні. При цьому надважливо, що аналіз наукового доробку К. Шмітта дозволяє не тільки збагатити уявлення про складнощі творення правової держави (як це заявлено в темі дисертації), а й порушити проблеми щодо природи війни, яка ведеться на українській території.

Відтак, є цілком слушною думка здобувача про те, що «для тлумачення політичних процесів необхідним є широке поле зору дослідників – від безпосередніх учасників подій до футурологів, чиє сприйняття і розуміння вільне від забобонів свого класу. Визначальним у кожному випадку є

репрезентативний аналіз глибоких змін, що охопили і самосвідомість суспільства, і його нормативні підвалини (конституції, основи права, державного управління, економічні системи» [с. 64 – дисертація].

Детальне ознайомлення з авторефератом і текстом дисертації Шумського Леоніда Миколайовича «Концептуалізація правової держави у політичній теорії Карла Шмітта» дає підстави стверджувати, що значною мірою все наведене вище вдалося реалізувати.

Так, науково коректно сформульовано мету роботи – як «розкриття розуміння К. Шміттом проблеми організації й функціонування інститутів правової держави, виявлення у поглядах ученого раціональних і конструктивних елементів, визначення перспектив їх застосування в процесі розбудови української державності», яка корелює з темою та конкретизується в завданнях, визначено об'єкт і предмет роботи [с. 2 – автореферат]. Вважаємо, що елементи наукової новизни сформульовані коректно, їх кількість і кваліфікаційні ознаки відповідають нормативним вимогам.

Слід відзначити використання загальнонаукових методів – аналізу та синтезу, дедукції, індукції, порівняння (для визначення теоретичних основ дослідження, аналізу теоретичних положень); методів пізнання (системного аналізу, інституційного підходу та історичної типологізації); вдале звернення до міжгалузевих підходів (зокрема, структурно-функціонального, порівняльно-історичного та герменевтичного) та спеціальних методів політичної науки (моделювання політичних ситуацій).

У першому розділі дисертаційного дослідження *«Теоретико-методологічні та політологічні основи концепції правової держави»* представлено аналіз еволюції наукових уявлень про державу – головний інститут влади, а саме: як формувалося різноманіття уявлень про державу і як поступово поняття «держави» відмежовувалося від понять «суспільство», «політична еліта», «політична культура», «мораль» тощо.

У підрозділі 1.1. *«Категорія правової держави в західній політичній думці»* було зроблено припущення про те, що «витоки поняття права й

держави, закладені в ідеях античних мислителів, були спрямовані на раціоналізацію суспільного життя на основі законів з метою досягнення блага й справедливості для всіх індивідів, об'єднаних в єдину структуру [с. 23 – дисертація].

У підрозділі 1.2. *«Концепт правової держави в німецьких політичних мислителів XIX ст.»* здобувач аналізує основні напрями німецької політичної думки та вирішує питання відповідності ідей правової держави (починаючи від І. Канта) тогочасній буржуазній реальності [с. 34 – дисертація]. Було відображено конгруентність у німецькій політичній думці понять «правова держава» та «поліцейська держава». Потрібно відзначити, що в цьому розділі здобувач аналізує праці, які не є широко відомими, до того ж переважно у власному перекладі (наприклад, праці Р. Моля, Л. Штайна, І. Блюнчлі, Ф. Шталь та Г. Пройса).

Теза про те, що оформлення політології в самостійну науку відзначилося змістовним наповнення поняття «правова держава» через події на світовій і європейській арені після Другої світової війни, є провідною для наступного підрозділу – 1.3. *«Правова держава як базова теорія сучасної політичної науки»* [с. 50 – дисертація]. Як доказ наведеного вище припущення здобувач наводить думки німецьких політологів – таких, як К. Байме, Х. Пецш, К. Кунце, У. Хохшильд, Г. Кленнер.

У підрозділі 2.1. *«Криза політичних інститутів Веймарської республіки»* другого розділу *«Парадигмальні параметри правової держави Карла Шмітта»* було зроблено спробу пов'язати зміни наукових поглядів К. Шмітта з політичною реальністю, сучасником якої він був. Так, здобувач виокремлює основні проблеми, на яких К. Шмітт зосереджував увагу, а саме на: 1) підміні технологією легітимності як похідної від легальності; 2) підвалинах лібералізму, що виступають антитезою до природи людини; 3) незбігу демократичних та ліберальних засад; 4) ігноруванні розмежування «друг» – «ворог» [с. 68–69, 74, 76 – дисертація]. Все це разом зумовлює загрозу правовій державі від парламентаризму та розмежовує матеріальний і

формальний зміст закону, спричиняючи «некомпетентність» більшості партій.

У підрозділі 2.2. *«Концепція сильної тотальної держави – основа моделі правової держави Карла Шмітта»* об'єктом наукового дослідження стали праці К. Шмітта як цінний матеріал для вивчення подій конкретного відрізка політичної історії Німеччини [с. 84 – дисертація].

Тут проаналізовано критерії тотальної держави, яку К. Шмітт розглядає як справжню державу, що розділяє ворогів і друзів, проте не розрізняє державну та недержавну сфери [с. 85, 87 – дисертація]. Так, справжня держава визначається як авторитарна, що орієнтується на державність, а не на «авторитет партії». Водночас тотальна держава є такою, що засновується на традиціях, проте за наявності конституції, де закріплено поділ влади – як диференціація законодавства, уряду, управління та судочинства; закріплено захищені правом свободи (свобода особистості, приватної власності, свобода об'єднань і зборів, свобода коаліцій, віросповідання та ін.); уряд має бути підпорядкований законодавчому органу [с. 93 – дисертація].

Особливостям розуміння проблематики самоврядування в німецькій юридично-правовій думці присвячено підрозділ 2.3. *«Самоврядування як ключова політична та економічна складова правової держави Карла Шмітта»*. Зокрема, було з'ясовано, що К. Шмітт розглядав самоврядування як площу взаємодії держави й індивідуального виробництва, що має вигляд трикомпонентної структури (бізнес, транспорт і пошта) та водночас створює основу для набуття сили державою [с. 105 – дисертація].

У підрозділі 3.1. *«Ідеї Карла Шмітта як відображення сучасної проблеми глобального управління в умовах загрози світової війни й міжнародного тероризму»* третього розділу **«Вплив поглядів Карла Шмітта на розвиток сучасної теорії правової держави»** здобувач звертається до теорії «великого простору» К. Шмітта – найскладнішого комплексного поняття політичного дискурсу, яке засновувалося на визнанні, що ХХ сторіччя є часом оформлення нового типу сучасної війни, яка

ведеться за і проти існуючого просторового порядку [с. 121, 118 – дисертація].

У підрозділі представлено розгляд «теорії партизана» К. Шмітта, де визнається, що основними ознаками нових війн є руйнація поняття миру та формування нових засад для ворожнечі між людьми. Підставами нових війн визнаються технічний і технологічний прогрес, розвиток засобів комунікації, поширення неурядових міжнародних організацій. Все це разом зумовлює набуття терористичними групами політичної ваги та легальних можливостей впливати на держави, створюючи загрозу для їхньої безпеки [с. 124 – дисертація].

У підрозділі 3.2. *«Шміттіана» в контексті побудови сучасної правової держави»* приділяється увага теоретичним конструктам К. Шмітта, які є актуальними сьогодні. Наприклад, розглядаються уявлення щодо надзвичайного стану як такого, де з'являється інший суб'єкт влади, повноваження до якого переходять не через спадок, а внаслідок власних рішучих політичних дій. Поряд із тим здобувач констатує, що досить часто спадщину К. Шмітта сприймають виключно через висловлення поза загальним контекстом його поглядів, що «уводить дослідників і експертів від справжніх інтенцій мислителя» [с. 136 – дисертація].

У підрозділі 3.3. *«Особливості політичних процесів у незалежній Україні крізь призму концепції правової держави Карла Шмітта»* здійснюється спроба визначення основних проблем українського політичного процесу крізь основні теорії К.Шмітта. Відтак, здобувач розглядає зумовленість політичного життя в Україні процесами самоідентифікації та репрезентації влади в самій державі і за її межами, залежністю від цього геостратегічних інтересів українського політичного класу в умовах глобального світового протистояння, що призвели до відмови Україною від ядерного статусу до імпотентності Будапештського меморандуму 1994 р. [с. 144–147 – дисертація].

Завершується робота досить розгорнутими висновками, які є логічними, випливають зі змісту дослідження і слугують відображенням основних результатів дисертаційної роботи.

Виходячи з аналізу основної частини дисертації, можемо дійти висновку, що мета дисертаційної роботи в ході виконання дослідження була досягнута, а дисертація є завершеною науковою кваліфікаційною працею.

Зазначимо, що джерельна база роботи справляє не просто позитивне враження, що засвідчує ґрунтовне опрацювання проблеми та високий рівень наукової підготовки автора. Вона принципово відрізняє дисертаційне дослідження Шумського Леоніда Миколайовича від загалу, оскільки в роботі наводиться авторський переклад праць К. Шмітта, які ще не були відомі українському науковому товариству. Серед найбільш цікавих можна назвати такі роботи К. Шмітта, як «Проблема внутріполітичного нейтралітету держави 1930 р.» [с. 76 – дисертація]; «Просторова революція. Від тотальної війни до тотального миру. 1940 р.» [с. 120 – дисертація].

Зазначимо, що в дисертаційному дослідженні здобувача проявився й особливий авторський стиль, а саме – критичне ставлення до загальноприйнятих міркувань відомих дослідників як держави, так і творчості К. Шмітта. [наприклад, с. 25, 81, 96–97 – дисертація]. На нашу думку, така позиція уможливилася через те, що науковий інтерес та прагнення прочитати твори в оригіналі дозволили здобувачу не просто повторити усталені думки відомих коментаторів і дослідників творчої спадщини К. Шмітта (наприклад, В. Кутергіна, Д. Лаака, В. Афанасьєва, І. Маус та ін.), а й виробити власну обґрунтовану позицію.

До позитивних характеристик дисертаційної роботи потрібно віднести й те, що здобувач не тільки оперував відомими історичними подіями з історії Німеччини, а й доповнював їх думками німецьких політиків різних часів, що дозволило подолати відому проблему «неперекладності» надбань німецької наукової думки на інші мови через відсутність коректних співпадаючих понять.

До безумовних плюсів дисертації потрібно додати й спробу відобразити українську специфіку, що проходить червоною стрічкою по всьому дослідженню. На нашу думку, для України як країни, що знаходиться у стані нової війни (де природа війни трансформована зміною уявлень про міжнародні домовленості, поведінку протилежних сторін, розмежування між військовими та мирним населенням), є важливим зауваження здобувача про те, що «особливо затребуваною у близьких до Кремля політологів виявилася його теорія «надзвичайного стану». Згідно з К. Шміттом, суверенітет як такий – це можливість виходити за межі легалізму, абстрактного права й оголошувати надзвичайний стан. Точнісінько так само поводить ся сьогодні путінська Росія, діючи за логікою «надзвичайного стану», порушуючи норми і правила, розширюючи простір свого суверенітету» [с. 128 – дисертація].

На наш погляд, результати дисертаційного дослідження характеризуються теоретичною та практичною значущістю. Теоретичні узагальнення та практичні міркування, висвітлені в дисертації, можуть бути використані для подальшого теоретичного узагальнення в наукових розвідках, а також у викладанні загального курсу «Політологія» та спецкурсів у вищих навчальних закладах.

Ознайомлення з текстом автореферату та дисертації дає підстави стверджувати, що за структурою та змістом вони відповідають вимогам, що висуваються МОН України. У тексті автореферату відображено основні положення, зміст, результати та висновки здійсненого дисертаційного дослідження. Наголосимо, що зміст автореферату та основні положення дисертації є ідентичними.

Отже, дисертація є цілком завершеним, внутрішньо логічним науковим доробком. Проте, як часто трапляється, безперечні здобутки вбирають у себе й основні недоліки праці. Відтак, симпатія до творчості К. Шмітта не дозволила здобувачеві чітко поставити питання про причини політичних уподобань К. Шмітта як особистості. Так, дисертант стверджує, що «роботи К. Шмітта в період кайзерівської Німеччини, Веймарської республіки,

нацизму, післявоєнної Німеччини є досі об'єктом дискусій, у яких, поряд із гострою критикою, спостерігається аргументована апологетика, обґрунтованість якої важко спростувати [с. 64 – дисертація]. Надалі в дисертації вказується, що: «...мислитель підкреслював своє дистанціювання від будь-якої політичної установки та політичного режиму», але «...Шмітта не вдалося довести несумісність його теорії з нацистськими ідеями» [с. 118, 120 – дисертація]. На нашу думку, у майбутньому, продовжуючи дослідження наукової спадщини К. Шмітта, було б доречно ознайомитися із працею Вільгельма Райха «Психологія мас та фашизм».

Потрібно вказати, що в підрозділі 3.3. «Особливості політичних процесів у незалежній Україні крізь призму концепції правової держави Карла Шмітта» дещо схематично подано наявність в Україні тривалого конфлікту між державою (як політичним інститутом) та правом взагалі. Так само практично не висвітлено проблему відсутності такої ознаки правової держави як рівність між державою та громадянином.

Не можна оминати й такий недолік, як відсутність стильової єдності. Так, у тексті видно, де здобувач писав із натхненням, а де текст створювався відповідно до вимог. До недоліків можна віднести й певне редакторське упущення у вигляді речень, що є калькою з російської мови. Крім того, деякі Інтернет-посилання зі Списку використаних джерел не є робочими.

Загалом, висловлені зауваження не ставлять під сумнів отримані наукові результати і можуть бути повністю враховані в подальшій науковій діяльності дисертанта. Тому маємо надію, що Леонід Миколайович обов'язково продовжить дослідження в цьому напрямі.

Підсумовуючи, зазначимо, що дисертаційна робота виконана вперше і поглиблює існуючі знання політичної науки відносно наукового спадку К. Шмітта. Дисертація є завершеною, самостійно підготовленою кваліфікаційною науковою працею, в якій отримано нові науково обґрунтовані та практично цінні результати, що вирішують важливу наукову проблему, яка полягає в концептуалізації наукових поглядів К. Шмітта та

виявленні таких теоретичних конструкцій, які дозволяють краще зрозуміти сьогодення як світу, так і українського військового стану.

Актуальність обраної теми дисертації, ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, новизна та повнота їх викладення в опублікованих працях повністю відповідають вимогам до кандидатських дисертацій.

Вважаємо, що дисертаційна робота «Концептуалізація правової держави у політичній теорії Карла Шмітта», подана на здобуття наукового ступеня кандидата наук, відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24 липня 2013 р. (зі змінами, внесеними згідно з Постановою КМУ №656 від 19.08.2015, №1159 від 30.12.2015 та №567 від 27.07.2016), а її автор Шумський Леонід Миколайович заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.01 – теорія та історія політичної науки.

Офіційний опонент:

Доктор політичних наук, доцент,
професор кафедри філософії та соціальних наук
Сумського державного педагогічного
університету імені А. С. Макаренка

Т. К. Пояркова

Пояркова Т. К.

